MİRAS
Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

mədəni irs ustad məktəbi

QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz Xəlilli

BAKI – 2026

Kitabın məzmunu “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Qeyri Hökumət Təşkilatları üçün elan etdiyi 2025-ci il Qrant müsabiqəsi çərçivəsində nəşr olunmuşdur.

Xəlilli, Fariz. (Hazırlayan). (2026). Qeyri-maddi mədəni irs: Tədris vəsaiti.
Bakı: *"AFPoliqrAF"*, 2026.– 300 səh.

10 mart – 24 aprel 2026-cı il tarixlərində “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi qeyri-maddi mədəni irs ustad dərslərinə başlamışdır. Dərslər YUNESKO-nun Qeyri-maddi mədəni irs ilkin siyahısında olan Azərbaycanın 24 qeyri-maddi mədəni irsi mövzularında olub, Azərbaycan irs mütəxəssisləri tərəfindən aparılmışdır. Mühazirələr əsasında tədris vəsaiti nəşrə hazırlanmışdır.

Elmi redaktor: Prof.Dr. Şikar Qasımov
Rəyçi: Prof.Dr. Kübra Əliyeva

Koordinator: Məleykə Hüseynova
Fotolar: Fariz Xəlilli, Məleykə Hüseynova, Nərmin İmanova, Süleyman Süleymanov

ISBN: 978-9952-598-51-3

© “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, 2026

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ 6

QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS ANLAYIŞI – MƏDƏNİYYƏTİMİZİN DÜNYADA DANIŞAN DİLİ
Şikar Qasımov 7

AZƏRBAYCANIN İRS NÜMUNƏLƏRİ YUNESKO-NUN
QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS SİYAHISINDA
Məleykə Hüseynova 15

AZƏRBAYCAN MUSİQİ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ONUN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ
Şikar Qasımov 20

MUĞAMIN TARİXİ VƏ MİLLİ KİMLİKDƏ ROLU (ARXEOLOJİ MATERİALLAR ƏSASINDA)
Kübra Əliyeva 30

MUSİQİNİN FƏLSƏFİ DƏYƏRİ
Elmira Abasova 39

TAR ALƏTİNİN YARANMA TARİXİ, FORMALAŞMASI VƏ İFAÇILIQ SƏNƏTİ
Səxavət Məmmədov 50

KAMANÇA ALƏTİNİN YARANMA TARİXİ, İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ
İFAÇILIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Toğrul Əsədullayev 54

"DƏDƏ QORQUD" DASTANI İSLAMİ QAYNAQ KİMİ
Aybəniz Rəhimova 58

POSTMODERN AZƏRBAYCAN ROMANINDA "DƏDƏ QORQUD" DASTANI VƏ
TƏHRİF EDİLMİŞ TARİX
Şəmil Sadıqov 63

AŞIQ, XANƏNDƏLİK VƏ MUĞAM SƏNƏTİNİN AZƏRBAYCAN XALQ YARADICILIĞININ
TƏBLİĞİNDƏ ROLU
Şikar Qasımov 69

OZAN-AŞIQ SƏNƏTİNİN TARİXİ-MƏDƏNİ SƏCİYYƏSİ
Hafiz Kərimov 80

AZƏRBAYCANIN AŞIQ SƏNƏTİ VƏ QADIN AŞIQLARI ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ
YARADICILIĞINDA
Fərqanə Zülfiqarova 87

ŞİFAHİ YUMOR VƏ SÖZ MƏDƏNİYYƏTİ: LƏTİFƏLƏRİN MAARİFLƏNDİRİCİ VƏ
SATİRİK FUNKSİYASI
Lətafət Əliyeva 91

POSTMODERN AZƏRBAYCAN ROMANINDA "DƏDƏ QORQUD" DASTANI VƏ TƏHRİF EDİLMİŞ TARİX

Şəmil Sadıqov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Hədəf Şirkətlər Qrupu,
Azərbaycan Nəşriyyatlar Assosiasiyası
https://doi.org/10.30546/19023.2026.1001.232

Avropada artıq haqqında çox az danışılan Postmodern roman ifadəsi bu gün Azərbaycanda haqqında daha çox danışılan ədəbi termindir. Təəssüf olsun ki, postmodern anlayışı altında təqdim edilən romanların demək olar ki, hamısı xalqın tarixi, mədəniyyəti haqqında daşlaşmış ehkamları daşlamaq kimi bir vəzifəyə sahib olduğunu göstərir. Sanki bədii mətn o zaman postmodern olur ki, çılpaqlığı ilə ürək bulandırsın. Filologiya elmləri doktoru Salidə Şərifova "Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı" əsərində haqlı olaraq qeyd edir ki, "Azərbaycan postmodern romanı iki əsrin qovşağında ədəbiyyat tarixində paradoksal vəziyyət yaratdı. Postmodernist təfəkkür sistemi yazarlara əsaslandırılmamış, post-modernist təfəkkürün bədii və fəlsəfi quruluşunu təşkil edən istiqamət və prinsiplərin təkamülünün xronoloji çərçivəsinin olmaması səbəbindən yazarların qələmə aldıqları əsərlər intuitiv halda ənənəvi dəyərləri kompromissiz olaraq dekonstruksiyaya məruz qoydular" [12, s. 20].

Şərq təfəkküründə yüz ildir ki, yenilik ifadəsi, adətən, bütün ehkamları, min illərdir formalaşmış ənənələri dağıtmaq kimi qəbul edilir. Professor Vaqif Yusiflinin də dediyi kimi "belə çıxır ki, postmodernizmdə hər şeyin üzərindən xətt çəkilir, bütün köhnələr dekonstruksiya nəticəsində əvvəlki görkəmində yox, tamam başqa yöndəmdə nəzərə çarpır. Deməli, məlum mətn yenidən söylənilir, nəql edilir. Postmodernist "oyunda" həqiqət yoxdur, amma inandırıcılıq da mövcuddur, hadisələr elə nəql edilməlidir ki, "görünməzlər" tarixi həqiqət kimi qəbul edilsin" [3].

Postmodernizm anlayışının bu cür tanıtımı əlbəttə ki, oxucunun heysiyyatı ilə oynamaq və onun sahib olduqlarına ironiya ilə yanaşmaq onda qıcıq doğurmuş, məhz bu adla çıxış edən yazarları və onların əsərlərini də qeyri-ciddi hesab etməyə gətirib çıxarmışdır. Halbuki keçmişə fərqli, amma müsbət anlamda da baxmaq mümkündür ki, bunu da postmodern baxış adlandırmaq olar. Necə ki, Modern-day Dictionary of Received Ideas adlı sözlükdə deyilir: "Bu sözcüğü kullananlar ona istedikleri gibi anlam vermektedirler" [5, s. 62].

Niyazi Mehdi "Azərbaycan postmodernizminə giriş" məqaləsində postmodernizmi qərbin tullantısı adlandıraraq yazır: "Azərbaycanda bu cürbəcürləşmənin iblisanə rəqsinin ilk partiyası gedir. Ancaq elə bu, mənəviyyatsızlıq, pozğunluq haqqında hiddətlər, ümidsizliklər doğurur. Bəs rəqsin ortası gələndə nə olacaq? Biz bu rəqsi yaxşı oynamağı öyrənməliyik, yoxsa ahıl kişilər kimi qırağa çəkilməliyik? Çağımızın baş suallarından biri budur. Azərbaycan postmodernistləri isə bu soruya öz cavablarını verməkdədirlər" [4]. Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, özlərini məhz postmodernist kimi təqdim edərək haqq qazandırmaq istəyən yazıçıların əsərlərindən doğan münasibətdir, Niyazi Mehdinin bu aqressiyası.

Azərbaycan postmodern romançılığında İsa Muğannanın, Anarın, Kamal Abdullanın, Orxan Fikrətoğlunun, İlqar Fəhminin, Həmid Herisçinin, Pərviz Cəbrayılın, Aydın Talıbzadənin, Xan Əmirin, Şəmil Sadiqin adlarını qeyd etmək olar.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yekdilliklə postmodern romanın başlanğıcını Kamal Abdullanın "Yarımçıq əlyazma" əsəri ilə götürürlər. Bu haqda tənqidçi professor Vaqif Yusifli yazır ki, "Kamal

Abdullanın "Yarımçıq əlyazma" romanı postmedernizmin poetikası ilə birbaşa səsləşən əsər olduğu üçün onu Azərbaycan ədəbiyyatında ilk postmodernist roman kimi qəbul etmək olar". Teatrşünas Aydın Talıbzadə isə, "Yeni Azərbaycan romançılığı Kamal Abdulladan başlanır" deyir. Tənqidçi Tehran Əlişanoğlu da qeyd edir ki, "Yarımçıq əlyazma" romanı "əsri çevirən əsər"dir [3].

Əgər postmodern romana bir millətin, bir xalqın əleyhinə olaraq tarixi dağıdan bir janr kimi baxmasaq, yuxarıda deyilən fikirlərlə razılaşmır, yeni Azərbaycan romanının, postmodernizmin başlanğıcını İsa Muğannanın (Hüseynovun) dünya ədəbiyyatı üçün də böyük önəm kəsb edə biləcək əsəri olan (700 səhifəlik) "İdeal" romanı ilə götürə bilərik. Lakin "Yarımçıq əlyazma" "İdeal" əsərindən sonrakı postmodern romanın ikinci dalğasını tam məsuliyyəti ilə başlatdı, deyə bilərik. Bunun da nəticəsində də dəstəbaz postmodern gənclik yetişdi və "Yarımçıq əlyazma"nın daşıdığı ideyanı şərəflə davam etdirdi.

İsa Muğannanın 1980-ci illərdə yazdığı "İdeal" romanı və ilk dəfə 1993-cü ildə "Dünya" jurnalının 3-cü nömrəsində çap edilən "Cəhənnəm" romanı Azərbaycan ədəbiyyatının ilk postmodern əsərlərindəndir. "İdeal" romanı çap edildiyi ərəfədə ədəbiyyatda bir inqilab yaratdı. Əsərdəki Azərbaycan-türk tarixinə, o cümlədən də dünya tarixinə, dilçiliyinə, fəlsəfi konsepsiyasına yeni baxış, SafAğ konsepsiyası, OdƏr mədəniyyəti, mifik zamanla real zaman arasında yazıçı manevrləri bizə bu fikirləri səsləndirməyə imkan verir.

İsa Muğanna (1928-2014) Azərbaycan magik realizminin, postmodernizmin yaradıcılarından biridir. Onun yaradıcılığını tədqiqatçılar iki böyük mərhələyə bölür: birinci dövr İsa Hüseynov kimi ömrünün 40 ildən çoxunu realist bir sənətkar olaraq, ikinci dövrü isə 1980-ci illərin sonundan başlayaraq bütün keçmiş üslubunu, ideya və bədii düşüncəsini, ümumiyyətlə yaradıcılığını bir kənara qoyaraq modernist bir yaradıcılığa İsa Muğanna kimi başlayıb, həm öz yaradıcılığında, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir çağ açan, filosof sənətkar kimi yaşayıb yaradan yazıçı.

Həm Azərbaycan və dünya oxucusuna yetərincə tanış olan akademik, dilçi alim, "Yarımçıq əlyazma" (2004), "Sehirbazlar dərəsi", "Unutmağa kimsə yox" romanlarının müəllifi kimi tanınan Kamal Abdulla, həm də həyatı və yaradıcılığı baxımından iki müxtəlif dünya yaşayan İsa Muğanna "Dədə Qorqud" dastanına ənənəvi düşüncədən fərqli yanaşmışlar. Kamal Abdulladan fərqli olaraq İsa Muğanna "İdeal" və "Qəbiristan" romanlarının mövzusunu birbaşa olaraq Dədə Qorqud dastanından almamışdır. Dastanın əslinin gizlədildiyi düşüncəsində olan Muğanna hər iki əsərində dastan haqqında bir türkün qəbul edə bilməyəcəyi fikirləri səsləndirmişdir. Kamal Abdulla isə "Yarımçıq əlyazma" əsərində İsa Muğannadan fərqli olaraq, ümumiyyətlə, dastanın görünən qatını şübhə altına almışdır. Məhz buna görə də, bu çıxışımı Türk yazar və araşdırmaçı İrfan Ülkünün İsa Muğannanı "Azərbaycanın Folkneri" [10]. Kamal Abdullanı isə "Azərbaycanın Umberto Ekosu" [11] adlandırdığı əsərləri üzərində quracaq, dastana qarşı bu fərqli münasibətin səbəblərini, yozumların mahiyyətini, araşdırmağa çalışacağıq.

İsa Muğannaya görə "Dədə Qorqud" dəstanı bizim deyilmiş. Vatikanda yazılıb, izi azdırmaqdan ötrü Drezdenə göndərilib, nə qədər mümkündü yayılıb ki, həqiqi tariximizi – Bağdayımızı, Bağlarımızı unudaq" [8, s. 680].

Kamal Abdulla isə "Yarımçıq əlyazma"da kitabxanadan tapılmış yeni bir qədim əlyazmanın əslində "Dədə Qorqud" dastanının bizə məlum olmayan batini kimi təqdim edir. O batin ki, bütün türk dünyasının bilici, müdrik, ağsaqqal kimi qəbul etdiyi Dədə Qorqudu xanın katibi və dedi-qodularla məşğul biri kimi təqdim etmiş, Beyrək kimi üzü niqablı bir ər Təpəgözün qorxusundan qaçıb kafirə sığınmış, dillərdə dastan olan Beyrək və Banuçiçək sevgisi yalan imiş, Beyrək kafir qızları ilə əylənib Banu Çiçəyi aldadıb, Salur Qazan kimi tanıdığımız el qəhrəmanı Oğuzu ikiyə bölən məkrli biri imiş, Burla xatun kimi müqəddəsləşdirilmiş qadın obrazı öz ilk sevgisinə görə

atasının xanimanından istifadə edərək Qazan Xanı öz oyunlarına qurban etmişdir. İsa Muğanna "Dədə Qorqud" bizə təhrif edilərək təqdim edilmişdir" deyərkən, mətnin əslinin əlimizdə olandan daha mükəmməl olduğunu, türk tarixinin simvollarını, gizlin şifrələrini özündə daşıdığını vurğulamaq istərkən, Kamal Abdulla əlimizdə olan mətnin əslində pafoslu olduğunu, bu pafosun yalançı qəhrəmanlıq yaratdığı qənaətinə gəlir və oxucuya ruh düşkünlüyü yaradan bir ideya təqdim edir. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar bu mövzuda həssaslığını gizlədə bilməyib və müxtəlif zamanlarda hər iki yazıçıya da təqribən eyni sərt münasibəti göstərmişdir. O, İsa Muğannanın 80 illik yubileyi münasibətilə 2008-ci ildə "Ədəbiyyat" qəzetində yazdığı yubiley məqaləsində qeyd edir, "İdeal"da "Kitabi-Dədə Qorqud" haqqında verilən hökmlər də ədalətsizdir. İsanı nə qədər çox sevsəm də, Dədə Qorqudu ondan da çox sevirəm. Kamal Abdullanın "Yarımçıq əlyazma"sı ilə əlaqədar isə bunları ifadə edir: "Çağdaş edebiyatımızın değerli bir numunesi olarak kabul ediyorum ve Dede Korkut çalışmalarında başarılar diliyorum ama Dede Korkut ve Beyrek için biraz olsun insaflı davran!".

Təqdim etdiyim bu kiçik bilgilərdən də göründüyü kimi hər iki yazar dolayısı ilə Dədə Qorqud dastanının əlimizdə olan varinatlarının təhrif edilmiş olduğunu söyləyir. Əlbəttə ki, hər iki əsərin tarix yox, məhz bədii mətn olduğunu anlayırıq. Bədii mətn isə yazıçının birbaşa da olmasa gəldiyi öz qənatələridir. Görmək istədiklərinin yeni yozumda təqdimatıdır. Nəzərə alsaq ki, bu gün bədii əsərin oxucuda buraxdığı təsirlər tarixi əsərlərdən daha dərindir, demək postmodernizmin ən böyük silahı olan inandırmaq bacarıqları istənilən oxucunu təbəddülata salmaya bilməz.

Maraqlıdır görəsən, yazıçıların gəldiyi bu qənaətə elmdə münasibət necədir? Tarix elmi bu haqda nələr yazır. Axı etiraf edək ki, bu möhtəşəm abidənin bizə gəlib çatan hər iki variantını bizə Qərb təqdim etmişdir. Bəlkə, həqiqətən də nələrsə real dünyamızdan gizlədilib. Əslində, mənim də yazdığım "Odərlər" postmodern romanındakı münasibət hardasa "İdeal"dakı ilə eynidir. OdƏrlər romanının baş qəhrəmanı Dədə Əfəndi türk gənclərə müraciətində deyir: "Əslində "Dədə Qoqrud" dastanı bizim gördüyümüz dastan kimi olmayıb, oğul. Onu heyvan cinsindən yarananlar dəyişdirib, təhrif edərək bizə bu cür təqdim edib. Onun əsli hələ də Avropada – Vatikan arxivindədir. O kitabların üzə çıxması dünyanın əsl sahibinə tapşırılması deməkdir. Onlar o kitabları verməyəcək, amma biz almalıyıq. Kitab dəyişdiriləndə o kodları oxuyacaq adamların sağ qalmadığını zənn etdilər. Süjeti qırdılar, ideyanı qarışdırdılar. Mükəmməl bir tarixi qarmaqarışıq bir şəkildə bizə təqdim etdilər, oğul".

Bu məqamda Dədə Qorqudun bizə gəlib çatan variantlarında dəyişikliklərin olduğunu sübut edən bir neçə fakta diqqətinizi çəkmək istəyirəm.

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Zaur Əliyev "Türk tarixinin "Soy kitabı"nın orijinalı hələ də dünyadan gizlədilir" adlı geniş araşdırmasında qeyd edir: "Vatikanda və Drezdendə tədqiq olunan əsərlərin orijinal olması da şübhə altındadır. Hər iki arxivdə aşkar olunan nüsxələrin içəriləri fərqli olsa da, müqəddimələri eynidir. İki fərqli məzmunun müqəddiməsi necə eyni ola bilər? Görünür, hər iki nüsxə daha qədim naməlum bir nüsxədən köçürülüb. Bu naməlum nüsxə Vatikanda, yaxud hər hansı bir arxivdədirsə, tapılması çox mühümdür. Bir tarixi faktı nəzərinizə çatdıraq. Azərbaycanlı mühacirlərin Almaniyanın paytaxtı Berlində çıxartdıqları "Açıq Söz" jurnalının 1936-cı il tarixli III sayında Bakıda çıxan "Bakinskiy Raboçiy "qəzetinin 4 avqust 1936-cı il tarixli sayında gedən yazı dərc edilib. (Həmin yazı qəzetin bütün nüsxələri ilə səhəri gün tamamilə yox edilir). Yazıda qeyd edilir ki, Bəkir Çobanzadə Leninqrad Şərqşünaslıq İnstitutunun arxivində "Dədə Qorqud"un on üç boyunu tapıb. Sonradan bu hekayənin Azərbaycanda dərc olunduğuna dair şifahi xəbərlər də gəlmişdir. Azərbaycanda isə 1939-cu ildə akademik Həmid Araslı tərəfindən nəşr olunan kitabda bu boy olmayıb" [14].

Əlbəttə, biz tarixçi olmadığımızdan və mövzumuz birbaşa qeyd etdiyimiz bu məqamlar

olmadığından daha geniş araşdırma aparmadıq. Lakin məhz bir boyun sonradan aradan götürülməsi və bir variantda Qorqud, bir variantda isə Qorqurt kimi təqdim edilməsi şübhə doğurmaya bilməz. Ümid edək ki, tarixçilər bu mövzuya daha həssas yanaşacaq, həqiqətin ortaya qoyulması üçün çaba göstərəcəklər.

İsa Muğanna "İdeal"la başlayan silsilə 6 romanında qədim türk dilini OdƏr dili adlandırır və bu sözün mənasını rəmzi olaraq, Od - Həqiqət, Ər - işıq kimi təqdim edir. Bu prinsip əsasında da sözlərə öz yozumunu sərgiləyir. Onun fikrincə Oğuz yox, AğÜz olmalıdır. Digər bir məqamda isə Vatikan bilərək Korkut yazır ki, bunun da mənası Qorxutdur deyir. "Vatikan monarxları "Dədə Qorqud"un lap ilk kəlmələrindən qorxurdular: "Dədə"miz ölkənin hansı səmtinə gedir qəbirqazana rast gəlir. Bu qazannan "Salur qazan" adını yanaşı qoy. "Salur" dialektidi, "salır" deməkdi. Qəbri qazanımız, milləti qəbrə salanımız elmsiz Qazan xandı! İlan "alimlər"i bunu da görməzliyə vururlar!.." Burdan aydın görünür ki, İsa Muğannanın Qazan xana münasibəti Kamal Abdulla ilə eynidir. "Yarımçıq Əlyazma"da da Qazan xan dayısı Aruzu yağmaya çağırmamaqla vəzifə hərisi olduğunu göstərir, Boğazca Fatmanın hiyləsinə şəhvani hislərini cilovlaya bilmədən qurban olur, Bəkil İmrana qarşı təkəbbür göstərərək bölücülük yaradır və Burla Xatunla bacara bilmir, çünki arvadağızlıdır. Şirşəmsəddinin Bayındır xanın istintaqında dediyi fikir isə belə idi: "Burla Xatunla Beyrək Qazanın evinin bağçasının uzun Pınar axıb gedən yerində gecə ikən buluşdular. Nə oldu aralarında, nə olmadı, mən bilmənəm, bilmək də istəmənəm - nə işimə?!" [1, s. 129].

Əgər İsa Muğanna Qazanı elmsiz adlandırıb, Saf Ağdan, işıqdan uzaq düşdüyünü deyirdisə, Kamal Abdulla ona qarşı daha haqsız yanaşaraq bir növ nakişi adlandırmışdı. Hər iki məqam postmodern düşüncənin məhsuludur, hər iki münasibət yeni yanaşmadır. Lakin İsa Muğanna birliyin pozulmasının günahkarı kimi qiymətləndirdiyi halda, Kamal Abdulla Qazan xanı hardasa biqeyrət kimi təqdim etmişdi. O da bir həqiqətdir ki, birliyi pozmaq da bir qeyrətsizlikdir. Həmin cümlənin sonunda Muğanna yazır: ""Qıpçaq"ları "Oğuz bəyləri"nə düşmən qələmə verən "kitab" ifşa olunmayınca, Odu əvəzində "at"ı, BağBağÜnü əvəzində "papağı"ynan öyünən "kişi qeyrəti" verib patriarxal bataqlığa sürüyəcəklər bədbəxt xalqımızı! Daxilimizdədi bu bataqlığa sürüyənlər İnstitutlarda, mədəniyyət ocaqlarındadılar! Vətənin həqiqətlərini danan adam vətəndaş olammaz, oğul!" [8, s. 695].

Dr. Fatih Yalçın bəyin fikirləri bu məqamda fikrimizi daha aydın ifadə edər: "Tarihsel bilginin nesnelliğinin bile tartışıldığı bir dönemde bir de yazarların tarihî metinler üzerinde kurgu yapma özgürlüğü ortaya çıkınca tarih bir fantezi alanına dönüşmüştür. Hiçbir etik kaygı taşımayan bu tavır zaman zaman tarihin ideolojik kaygılarla çarpıtılmasına, kişilik haklarının ihlaline kadar ileri boyutlara varabilmektedir. Bu tür metinleri kurgusal metinler olarak değerlendir(e)meyen okur zihninde tarih bu yolla suistimal edilmekte, istikrarsızlaştırılmaktadır [13, s. 171-184].

İdeal romanından sonra "Qəbiristan" (1991-92) romanında İsa Muğanna "Dədə Qorqud" mövzusuna bir daha qayıdır. Bu dəfə isə daha böyük ürək yanğısı ilə gizlədilmiş tarixin-vərəsənin yerini bilən Səməd Əmirli oğlu Səmiyə bu haqda danışır. İsa Muğanna sonralar öz xatirələrində yazır ki, "Ün eşitməyimdə təbəddülat yaranmışdı. Məhz bu təbəddülata görə romanda bəzi xırda-para nöqsanlar getmişdi. Həmin nöqsanları əsər "Azərbaycan" jurnalında çap olunandan sonra gördüm: "Dədə Qorqud" dastanındakı rəmzləri açarkən nöqsana yol vermişdim. Dastanın əvvəlində kişilərə Bağ rütbəsi vermək əvəzinə, "buğa" rütbəsi verməklə kobud, təhqiramiz fiziki qüvvə təbliğ olunur. Bunu emosional cəhətdən nöqsanlı yazmışdım. Oturub düzəltdim" [9, s. 91].

Nəzərinizə çatdırım ki, İsa Muğanna son əsərlərini yazarkən iddia edirdi ki, o Ün eşidir və sonra eşitdiklərini köçürür. Onun fikrincə Bağ Tanrı deməkdir. "Ruscadakı Boq - Tanrı sözünün ilkin variantı məhz Bağ olub". Bağ, maq, muğ sözlərini bir-biri ilə əlaqələndirərək yeni etimologiya

təqdim edirdi. Əsərin qəhrəmanı Səmi xəyalən ölmüş atası ilə söhbətləşir, atası ona deyir: "- Birinci başla "Dədə Qorqud"dan. "Salur Qazanın evinin yağmalanması"ndan. Niyə? Çünki xalqın tarixi məhz o dastanda dəfn olunub. Təhqirlər kitabıdı Dədə Qorqud...

Səminin ağzı açıq qaldı: - Ata! Ata, sən nə danışırsan?! Salur Qazan?! Burla Xatun?! Beyrək?! Qaraca Çoban?! O biri boylar! Dəli Domrul təki qeyri-adi igidlik rəmzi! Necə yəni təhqir?

Səməd birdən-birə başdan-ayağa titrədi: - Budur, bax, məhv olan xalqın məhv olan oğlu Səmi Səməd oğlu Əmirli. "Domrul" domara deməkdi! Qozbel deməkdi! Əzrayılla - əfsanəylə döyüşməyi! Təkcə "Yağmalanmaya" görə nə qədər işgəncə çəkirik biz?!" [9, s. 269].

"Yarımçıq əlyazma"nı da oxuyanda Səmədin oğlu kimi bizim də ağzımız açıq qalır, ideoloji qəhrəmanlarımızın gözdən salınmasına görə heyrətlənirik. Məhz bu baxımdan bütün tədqiqatçılar Postmodernizmin keçmişə bu cür qəddarcasına hücumuna razılaşa bilmirlər. Burda sanki əsərdə reallığı, yəni bizi təmsil edən Səmi atasına deyir ki, "- Ata, bu dastan xalqın qəlbindədir".

İstər İsa Muğanna, istərsə də Kamal Abdulla dastandakı obrazlara öz yozumları ilə yanaşıblar.

"Qəbiristan" romanında müəllif Səmədin dili ilə deyir: "Ə" hərfini" "e" şəklində tələffüz eləyən təriklərimizin "dil"ində "Beyrək" "bəyirək"deməkdi. Yəni gəyirək. İndi də işlənir bu "bəyirmək" sözü. Monarx hırıldayır, "Od"u yeyək, gəyirək! Budu sənin əli qılınclı, qolu zorlu "Beyrək" oğluyun "Od"u - həqiqəti! Yeyir, qolu zorlu olur, qılınc çalır, qan tökür, vəhşiləşib. Elmdən uzaq düşüb, düşmən pəncəsində əsir qalır! "Atilla"nın - OdƏlin "Qazağıstan" ərazisinə sığınmış OdƏr - "Kar"Uca ordusunu "Qaraca" çobana döndərib Monax, AğUcaya - Elmə yox, təhrif sözə "ağaca" bağlayıb" deyən İsa Muğannadan hardasa on il sonra "Yarımçıq əlyazma"nı yazan Kamal Abdulla isə yazır: "Beyrək hiylə edir, ad qazanır, Qazanın inağı olur, bu yana da Təkgözün üstünə savaşa getməməkdən ötəri Bayburd əsirliyini intixab edir. Ancaq və ancaq böylə olmuşdur. Heç kim bilməsə də mən bunu səhih bilirəm. Bayburdun adamı mənə bunu dedi. Bu yana da bu casus… Nə edəlim?!" [9, s. 272].

Hər iki yazıçının da Beyrək kimi qəhrəmana bu cür münasibəti əlbəttə ki, şübhə doğurmaya bilmir. Kamal Abdulla İsa Muğannanı yaxşı tanıyır və əminəm ki, əsərləri ilə yaxından tanışdır. İsa Muğanna sadəcə yazıçı olduğu halda akademik Kamal Abdulla həm də Dədə Qorqud dastanının tədqiqatçısı və hardasa hamisi kimi çıxış edir. Dəyərli elmi əsəri olan "Gizli Dədə Qorqud" da bunun bariz nümunəsidir. Amma heç cür anlamaq olmur ki, Beyrəyin dastandakı hansı hərəkəti və ya əməli bu qənaətə gəlməyə səbəb verdi. İsa Muğanna sadəcə ad simvolikası üzərindən türk dünyasının elmindən - Saf Ağdan -İrfandan uzaqlaşmasını, dilini unudaraq milli təfəkkürünə yad olmasını deyirsə, dəyərli yazıçımız Kamal Abdulla birbaşa dastanın mətnində çox inandırıcı manevrlər edir.

"Qəbiristan"da dastandakı adların yozumu verildikdən sonra, Səməd uca səslə deyir: "Türk, Odər, hər yanda qəbir qazılır sənə! "İrak" yazdıqları ƏrAğı Asoru "Ərəb"lərinə vermişdilər, ƏrÜz vilayətini "pars"lara vermişdilər. Ərim - "Türkiyə" ərazisindən OdƏrlərimizin hamısı tərik düşüb Şimala, indiki Türkmənistan, Qazağıstan, Özbəkistan ərazilərinə köçmüşdülər. Oralara, bilirsən, Qalam deyiblər o vaxt. Yəni xalq ŞumƏrləri ilə birlikdə orda məskunlaşmaq fikrinə düşübmüş. Həmin o vaxtlar Rimin qreklatınları OdEvi - "Kiyev"i tutublar, oxumusan, bilirsən ki, xalqımızın o tərəflərdəki seyrək qisminə təhrif Skandinaviya dillərində qat-qarışıq "Svitka" - "Bibliya"dan dərs keçməyə başlayıblar" [9, s. 271].

Təəssüflər olsun ki, mən çıxışımı dəyərli hocamız Doç.Dr. Ali Erol beyin "Yarımçıq əlyazma" haqqında yazdığı geniş məqaləsindəki kimi Abdülhak Şinasi Hisar'ın, Romana Dair Bazı Hakikatler'e yazdığı önsözdeki "Bütün romanların kıymetleri(ni) hiçbir zaman maksat ve

gayelerine göre değil, fakat her zaman ancak sanattaki kıymet ve muvakkiyetleri(ne göre) ölçmek lazım gelir" cümləsi ilə bitirə bilməyəcəm [6, s. 8].

Mənə görə türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanı olaraq, obrazların milli təfəkkürümüzdə buraxdığı izlər, gəncliyin mənfisi ilə, müsbəti ilə örnək götürməsi gərəkən prototiplər olan şah əsərimiz "Dədə Qorqud" dastanına nə ustad sənətkar İsa Muğanna kimi şifrəli, mistik, magik yozumlarla yanaşıb qəlbimizə şübhə toxumu salmaq, nə də bu gün dünyaca ünlü yeganə yazıçımız Kamal Abdulla kimi Dədə Qorqud da başda olmaqla, Bayandır xana, Qazan xana, Beyrəyə, Burla xatuna qarşı ikrah hissi aşılayacaq bir ideya ilə çıxış etmək təqdir ediləndir. Düzdür, İsa Muğannanın həm "İdeal"ının, həm də "Qəbiristan"ının ümumi ideyası türk tarixinin Vatikan, ruslar, farslar tərəfindən gizlədildiyi ideyasını irəli sürür, Türkü dünyanın xilaskarı kimi təqdim edir, bu xilaskar mövqenin ortaya çıxması üçün türkə elmli, bilgili olmağı tövsiyə edir. Hüseyn Cavidin Turana vacib olan nəsnənin mədəniyyətdə gördüyü kimi, Muğanna da elmdə, Saf Ağ, Tanrı elmində görürdü. Bu prizmadan baxanda hardasa onun Dədə Qorquda yanaşması o qədər də narahatlıq doğurmur, lakin "Yarımçıq əlyazma"nın ümumi ideyasına varanda bir nəfər də olsun dürüst, əxlaqlı, qəhrəman, mərd Oğuz övladı görmürük. Bu gün düşdüyümüz bəlaların səbəbi kimi bizim elə məhz o cür, romanın qəhrəmanlarının xarakterində olmağımız təbliğ edilir. Bəzi tədqiqatçılar bu romanda tarix axtarmağı, Dədə Qorud Dastanı ilə müqayisə etməyi ədəbiyyata xas olmayan bir metod kimi qələmə verirlər. Lap tutalım ki, elədir. Dastanın bütün obrazları, ideyası, məzmunu müəllifin təxəyyülünün məhsuludur, nə tarixlə, nə də qədim bir dastanla əlaqəsi var. Amma bunu danmayaq ki, dastan türk xalqının həyatındandır. Yenə də sual doğurur, doğrudanmı Oğuzda dürüst bir kişi, əxlaqlı bir qadın olmayıb? Düşünürük ki, ədəbiyyatın ilk işi millətə, bəşəriyyətə xidmət etməkdir. Əgər ədəbiyyat, ədəbi mətn bir xalqın kutsallarına postmodern başlığı altında ləkə yaxacaqsa, kimliyini əlindən alacaqsa, inancları yerlə-yeksan edəcəksə, demək ki, sadəcə zərərli bir hadisədir! Doğuracağı fəsadları aradan qaldırmaq çox çətin olacaq.

Ədəbiyyat

1. Abdulla K. Yarımçıq əlyazma. – Bakı: XXIYNE, 2004.
2. Anar. Ədəbi-mədəni həyat // Ədəbiyyat qəzeti. – Bakı, 2004.
3. Azərbaycan: ədəbi-bədii jurnal. – 2014. – № 10. – Bakı.
4. e-Dalğa. Şəbəkə dərgisi. – II sayı. – Kulturologiya: postmodernizm (elmi-kulturoloji, ədəbi-tənqidi yazılar toplusu) [Elektron resurs]. – URL: www.kitabxana.net – Götürülmə tarixi: 27.09.2015.
5. Gencay Ş. Post-modernizm. – Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
6. Hisar Ş. A. Romana dair bazı hakikatler // Roman sanatı / tərc. Y. Nabi. – İstanbul: Varlık, 1961.
7. MUĞANNA İ. Həyatımdan səhifələr: "İlan dərəsi". – Bakı: Hədəf nəşrləri, 2013.
8. MUĞANNA İ. İdeal. – Bakı: Hədəf nəşrləri, 2013.
9. MUĞANNA İ. Qəbiristan. – Bakı: Hədəf nəşrləri, 2013.
10. MUĞANNA İ. Seçilmiş əsərləri. – VI cild. – Bakı: Avrasiya Press, 2009.
11. Salamoğlu T. "Yarımçıq əlyazma" postmodernizm… [Elektron resurs]. – URL: www.kitabxana.net – Götürülmə tarixi: 12.09.2015.
12. Şərifova S. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. – Bakı: Elm və təhsil, 2015.
13. Türkiyat Araşdırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED). – 2013. – № 49. – Erzurum.
14. Xəbər portalı materialı [Elektron resurs]. – URL: http://news.lent.az/news/213984 – Götürülmə tarixi: 10.03.2014.

Mətbəənin direktoru – Fuad HÜSEYNOV
Texniki redaktor – Azər RƏSULOV
Texniki korrektor – Təranə RƏHİMOVA
Səhifələnmə – Günel ƏSƏDOVA
Çap – Oktay YUSİFOV
Cild – Gövhər NURULLAYEVA
– İlhamə MİKAYILOVA

Kitab ***"AFPoliqrAF"*** *mətbəəsində hazır diapozitivlərdən ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.*

afpoliqraf@mail.ru
afpoliqraf@gmail.com
Tel.: +994 (12) 510 96 74
Mob.: +994 (50) 405 96 74

Yığılmağa verilmişdir: 07.04.2026
Çapa imzalanmışdır: 27.04.2026
Qarnitura: Alice, Times New Roman
Şərti çap vərəqi: 37,5
Formatı: 64x90 1/8
Tiraj: 300